

IN EN OM EEN WINTERS TERRITORIUM VAN EEN GROTE GELE KWIKSTAART

Frank Engelen

In februari 2003 zag ik tegen de avond meerdere witte kwikstaarten en een grote gele kwikstaart op een rioolwaterzuivering bij Houten. Deze zuivering werd gebruikt als slaapplek. In de winter van 2003/04 heb ik deze plek en de omgeving regelmatig bezocht. Beide soorten bewogen zich gescheiden van elkaar. Er trad een individueel herkenbaar mannetje grote gele kwikstaart op de voorgrond die ik meermaals terugzag. Dit is de directe aanleiding om iets te schrijven over de grote gelen in deze omgeving. Ik vond een verhaal over gedrag ook een gepast vervolg op de special over de grote gele kwikstaart in *de Kruisbek* (nr 4, 2003), waarin vooral op aantallen werd ingegaan.

Lokatie en methode

De rioolwaterzuivering ligt aan de kruising van de snelweg A27 met het Amsterdam-Rijnkanaal, ingeklemd tussen de snelweg en een afslag hiervan naar Houten. De directe omgeving is divers: van landelijk gras- en bouwland tot stedelijk Houten. Daartussenin zit nog een golfterrein (met veel vijverpartijen) en een bedrijventerrein in aanleg.

De slaapplek telde ik enkele keren per maand vanaf het talud van de A27 van een half uur voor zonsondergang tot 10 minuten erna. Ik heb ook enkele keren overdag gekeken om te zien of er vogels terug te vinden waren. Dan fietste ik langs het kanaal en over het bedrijventerrein "De Meerpaal" in aanleg en zocht de omgeving af. Dat duurde dan 1 of 2 uur, naar gelang er iets te zien was.

	2003							2004				
dag-maand	2-10	17-10	4-11	15-11	23-11	6-12	24-12	4-1	10-1	15-2	22-2	23-3
slaapplek	1	3	1	3		1	1		1		1	1
dagwaarneming					3			2		1		
zangmannetje	?	X +	X +	X + #	X + #	?	X +	nee	X	?	?	nee

Tabel 1 Aantal grote gele kwikstaarten per datum (nulwaarnemingen zijn er uitgelaten). Achter "zangmannetje" is met een X aangegeven of hij onder de waargenomen vogels aanwezig was. Een "nee" geeft aan dat dat niet zo was en een ? dat zijn identiteit niet kon worden uitgesloten. Tevens geeft een + aan dat hij zong en een # een gevecht.

Een zangmannetje

De eerste keer dat ik het mannetje zag viel hij gelijk op doordat hij constant een typische zangstrofe voortbracht in plaats van de roep, namelijk een hoog en helder, welklinkend "tie-tie-tie". Ook een helder-gele borst en buik en een witte keel waren opvallend. Ik noemde het al snel het "zangmannetje".

De eerste waarneming was op 17 oktober 2003 aan het eind van de dag. Hij bewoog zich zelfstandig rond de zuivering, zingend en wel, terwijl er ook 2 andere

grote gelen aanwezig waren. Deze vlogen telkens onrustig heen en weer. Uiteindelijk gingen zij wel gedrieën slapen in een boompje.

In totaal heb ik het zangmannetje zesmaal met zekerheid gezien in de periode van 17 oktober tot en met 10 januari. Het zingen nam in de loop der tijd af. Op 24 december zong hij nog maar weinig en op 10 januari helemaal niet meer. Alleen de normale roep was toen enkele malen te horen.

Tweemaal heb ik het zangmannetje echt in conflict gezien. De eerste keer 's avonds, op 15 november, op de slaapplaats. Fel zingend en de twee aanwezige soortgenoten ook echt verjagend door middel van achtervolgingen. Deze zullen ergens bij de Houtense Brug hebben geslapen, alwaar zij heen vluchtten. Nadien leek het zangmannetje de slaapplaats met succes voor zichzelf geclaimd te hebben, want ik zag hem daarna telkens alleen.

De tweede keer dat ik het mannetje in conflict zag was op 23 november, ditmaal overdag. Ik trof het mannetje toen aan op een weiland net buiten de zuivering (ongeveer 300 m vanaf de slaapplaats) samen met een andere grote gele kwik. Zij wisselden foerageren op het weiland, in slootjes en een tuinvijver, af met achtervolgingen, knokpartijtjes en felle zang. Een behoorlijk tumultueus gebeuren. Er was geen overwinnaar aan af te zien. Het andere exemplaar had aan één kant van de staart meer wit, waaraan ik het op 4 januari nogmaals herkende. Ik vond het zelf een opvallende waarneming omdat het zich overdag afspeelde.

De slaapplaats

Binnen het gebied deed ik op de slaapplaats de eerste en de laatste waarneming voor het winterseizoen, te weten 2 oktober 2003 en 23 maart 2004. Eén keer sliepen er drie exemplaren, de andere keren telkens één. De tweede helft van het winterseizoen leek de slaapplaats buiten gebruik. Er zijn toen verschillende nulwaarnemingen gedaan bij de slaapplaatstellingen, te weten 23 januari, 7 en 15 februari en 6 en 13 maart 2004. Op 22 februari vloog de waargenomen grote gele kwik meer naar achteren het terrein op. De vogel van 23 maart vloog na een korte landing in de schemer naar Houten en heeft dus niet op het terrein geslapen.

Op 2 en 17 oktober en op 4 november werd er een boompje naast een beluchtingstank gebruikt als slaapplaats. Dit is een open bak waar het rioolwater versneld doorheen wordt gevoerd. Met enige fantasie kan men dit een beekje noemen. Op 24 december en 10 januari leek de vogel te verdwijnen in een betonnen bouwwerk aan dezelfde beluchtingstank, van waaruit het rioolwater werd rondgepompt. Ik kon hem nergens in de begroeiing vinden, maar ik hoorde hem wel.

Overige waarnemingen

Op de slaapplaats was het niet altijd mogelijk om te controleren of het om het zangmannetje ging omdat het te donker was of de vogel snel wegdook. Ook overdag is het lastig om vogels te volgen. Ze zoeken telkens watergangen op die verdiept liggen en verdwijnen zo uit het zicht. Het lukte me wel elke keer vogels te vinden bij de dagbezoeken, maar ze wat langduriger volgen ging, moeilijk.

Ik zag grote gele kwikken op diverse plekken foerageren. Zoals weilandjes, slootjes en poelen, kale zandoevers aan vers gegraven watergangen, de rioolwaterzuivering, een fietstunnel en de stootbalk langs het Amsterdam-Rijnkanaal. Voedsel

werd lopend, springend of biddend verzameld.

Bij het bezoek op 4 januari bleek de waarde van dit gebied om in te overwinteren. Het had toen een aantal dagen goed gevoren. De gemiddelde temperatuur van de vijf voorgaande nachten was -4°C en van de vier tussenliggende dagen $0,5^{\circ}\text{C}$ (bron KNMI). Al het water in de omgeving lag dicht op dat van de rioolwaterzuivering en het Amsterdam-Rijnkanaal na. De beide vogels die ik toen waarnam, foe-rageerden op de stootbalk langs het kanaal. Deze loopt over de gehele lengte, aan weerszijden van het kanaal en is hier en daar begroeid. Eén vogel vloog heen en weer tussen zuivering en kanaal.

Discussie

In dit kleine gebiedje hebben minimaal 3 grote gele kwikken overwinterd. Deze werden bijna altijd alleen gezien. Alleen op de slaappleats zijn tweemaal twee vogels gezien die samen optrokken. Onder de waargenomen grote gele kwikken was één mannetje heel fel territoriaal.

Grote gele kwikstaart – Henk Tromp

Territoriaal gedrag in de winter bij grote gele kwikstaarten in Nederland is een bekend verschijnsel (Bijlsma et al. 2001) en is voor het Utrechtse nog recent gemeld (Heunks 2003). Om wat voor geslacht of leeftijd het dan gaat wordt niet vermeld. Dat is ook moeilijk, want in het veld is een grote gele kwikstaart in winterkleed zelden betrouwbaar op geslacht en leeftijd te determineren (Glutz 1985). Ik heb de indruk dat er van een winterterritorium wordt gesproken zodra een grote gele kwikstaart in de winter telkens op dezelfde plek wordt gezien. Als ik mijn eigen waarnemingen bekijk, vind ik alleen het zangmannetje echt territoriaal, want het zingt en het vecht herhaaldelijk. De andere vogels doen dat niet. Daarbij

zat één herkenbare die ik op 23 november en 4 januari heb gezien, met een afstand van ongeveer 100 meter tussen de locaties.

Terugkijkend is er een langzame toename en weer een afname in het territoriale gedrag van het zangmannetje geweest. Het zingen deed hij vanaf de 1e waarneming, maar dit nam sterk af rond de jaarwisseling. De slaappleaats heeft het zangmannetje al begin november voor zichzelf kunnen claimen, maar in de 2e helft van november volgen toch nog twee conflictwaarnemingen. Eén op de slaappleaats en één in het foerageergebied. Territoriaal gedrag bleef dus niet alleen beperkt tot de slaappleaats, waar het een opvallend verschijnsel is (Heunks et al. 2003, eigen waarnemingen), maar wordt ook vertoond in het foerageergebied. Ik vond het zelf vreemd dat ik het zangmannetje na 10 januari niet meer op de slaappleaats zag. Hij lijkt toen te zijn vertrokken, hoewel het hartje winter was en het gebied kwalitatief goed is om in te overwinteren. Het kan natuurlijk ook dat hij door een sperwer is gegrepen.

Achterliggende redenen die een en ander kunnen verklaren, zijn moeilijk te geven. Territoriaal gedrag door middel van zang en gevechten is alleen voor het mannetje beschreven (Glutz 1985). Hierbij ging het over het voorjaar, maar vermeld staat dat dit in het overwinteringsgebied ook vertoond wordt. Binnen een jaar tekent zich zo een zich herhalende cyclus af. Zo is het mannetje het meest territoriaal gedurende de eileg en het broeden, in de eerste helft van het broedseizoen (Glutz 1985), net als in de eerste helft van de winter. Dit territoriale gedrag dooft daarna in beide gevallen uit. In de tussenliggende tijd ligt een rui- en trekperiode. Bij een telreeks over meerdere jaren werd een duidelijke dip in waarnemingen van grote gele kwikstaarten gevonden vanaf december tot maart (de Bruijn 2003). Diverse verklaringen worden hiervoor genoemd, waaronder een verlaagde roepintensiteit. Als het verminderende territoriale gedrag van het zangmannetje indiceert dat grote gele kwikstaarten in de tweede helft van de winter minder roepen door een algemene vermindering van conflicten en toegenomen mobiliteit, dan zou dat daar mooi bij aansluiten.

Dankwoord

Arjan Boele en Martin Poot voorzagen het artikel van belangrijk commentaar.

Literatuur

Bijlsma R.G., F. Hustings en C.J. Camphuysen. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht, 2001.

De Bruijn, L.L.M. Grote gele kwikstaarten langs het Merwedekanaal en het Amsterdam-Rijnkanaal (1989-2003). De Kruisbek 46 (4), 28-34, 2003.

Glutz von Blotsheim U.N. & K.M. Bauer. Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band 10/2. AULA Verlag, Wiesbaden, 1985.

Heunks, E. Overwinterende grote gele kwikstaarten in Utrecht-stad en omgeving; een eerste schatting. De Kruisbek 46 (4), 28-34, 2003.

Heunks, E., C. Heunks en M Poot. Een slaappleaats van grote gele kwikstaarten langs het Amsterdam-Rijnkanaal. De Kruisbek 46 (4), 19-27, 2003.

KNMI Website www.knmi.nl.